

กระบวนการเรียนรู้ของบุคคลในการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน*

มณีนันท์ ประกัน**

ที่ผ่านมารัฐต้องการพัฒนาประเทศให้ก้าวทันชาติตะวันตกซึ่งมีความทันสมัยทางด้านวิทยาศาสตร์เทคโนโลยี การสื่อสาร กระทั่งเกิดเป็นลัทธิบริโภคนิยม ที่เน้นความเป็นปัจเจกชน ก่อให้เกิดการแข่งขันกันอย่างรุนแรง ดังนั้นผู้คนในชนบทโดยเฉพาะผู้ที่ทำการเกษตรกรรมจึงหันมาทำการเกษตรเพื่อขายผลผลิต ตอบสนองนโยบายการส่งออกผลผลิตทางการเกษตรของรัฐ โดยรัฐบาลมีนโยบายส่งเสริมให้เกษตรกรปลูกพืชเชิงเดี่ยว (ชนิดเดียว) ในปริมาณมาก มีการใช้ปุ๋ยเคมี สารเคมี กำจัดศัตรูพืช ยาฆ่าแมลงเพื่อให้ได้ผลผลิตจำนวนมากเพียงพอต่อการส่งออขายต่างประเทศ ซึ่งต่อมาได้ก่อให้เกิดปัญหาตามมาเช่นเกษตรกรมีหนี้สินล้นพ้นตัวทำให้ครอบครัวของเกษตรกรต้องแตกสลาย มีสารเคมีที่ใช้ตกค้างและทำลายสิ่งแวดล้อม เกษตรกรไม่มีทุน ไม่มีความรู้ และไม่มีอำนาจการต่อรองราคาผลผลิต ผลจากปัญหาดังกล่าวทำให้เกษตรกรส่วนมากต้องอพยพออกนอกภาคเกษตรกรรมเข้าสู่ภาคอุตสาหกรรม เพื่อแสวงหารายได้ภายนอกมาอุดหนุนจนเจือครอบครัว และมีการอพยพย้ายครอบครัวออกจากชุมชนทำให้เกิดความไม่มั่นคงภายในชุมชน คนพึ่งตนเองไม่ได้และทำให้ชุมชนล่มสลายตามมา

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาชนบทศึกษาและการพัฒนา สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เรื่อง กระบวนการเรียนรู้ของบุคคลในการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน : ศึกษากรณีสมาชิกศูนย์การเรียนรู้เครือข่ายชุมชนรอบป่าตะวันออก” ปีการศึกษา ๒๕๕๕

** มหาวิทยาลัยสาขานบทศึกษาและการพัฒนา สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ รุ่นที่ ๔

จากปัญหาที่กล่าวมาของเกษตรกร “เป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้เกษตรกรเกิดความตระหนักและแสวงหาทางเลือกเพื่อหาทางออกจากวิกฤตการณ์ดังกล่าว เกษตรกรบางรายปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิตแบบเกษตรกระแสหลักที่ทำอยู่ให้เป็นรูปเกษตรกรรมแบบยั่งยืน” เพื่อลดความเสี่ยงและสร้างความสมดุลแก่เกษตรกรเองรวมทั้งสอดคล้องกับระบบนิเวศ โดยใช้ปัจจัยการผลิตต่ำหลีกเลี่ยงหรือเลิกใช้สารเคมีทางการเกษตร ใช้เทคโนโลยีการเกษตรที่เหมาะสมและไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม หนึ่งในรูปแบบของวิธีการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน คือ “วนเกษตร” ที่มุ่งเน้นไปที่การปรับเปลี่ยนวิธีการคิดมาสู่การพึ่งตนเอง และการสร้างกระบวนการเรียนรู้ รวมทั้งนำภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้ามาใช้ในการเกษตรอีกด้วย โดยมีผู้ใหญ่วิบูลย์ เข้มเฉลิม เป็นต้นแบบแนวคิดวนเกษตร ที่ได้จากประสบการณ์ต้องผดลองถูกทดลองปฏิบัติมาเป็นระยะเวลายาวนาน กระทั่งเกิดความเชื่อมั่นและได้เผยแพร่แนวคิดนี้ไปสู่เพื่อนเกษตรกรผ่านเวทีการประชุมสัมมนา การบรรยาย การแลกเปลี่ยนความคิดเห็น จัดสร้างห้องหนังสือสนับสนุนให้มีลานคำริมทางชุมชน ส่งเสริมค่ายเยาวชน เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกันเพื่อช่วยแก้ปัญหาให้แก่เกษตรกร ใช้สวนวนเกษตรเป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชนและผู้สนใจ

จากนั้นได้พัฒนาเป็นศูนย์การเรียนรู้ชุมชนเครือข่ายป่าตะวันออก มีเป้าหมายเพื่อการขยายแนวคิดเรื่อง “วนเกษตร” ให้กับชุมชนใกล้เคียง การทำงานกับชาวบ้านในชุมชนรอบป่าตะวันออกในแต่ละปีได้มีหน่วยงาน องค์กรทั้งภาครัฐ เอกชน องค์กรชุมชนให้ความสนใจมาศึกษาดูงานที่ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนเครือข่ายป่าตะวันออกเป็นจำนวนมาก กล่าวคือ พ.ศ.๒๕๔๕ มีจำนวน ๔,๓๐๐ คน พ.ศ.๒๕๔๖ จำนวน ๗,๔๕๑ คน พ.ศ.๒๕๔๗ จำนวน ๕,๔๑๔ คน พ.ศ.๒๕๔๘ จำนวน ๖,๑๒๑ คน (ข้อมูลจากศูนย์เครือข่ายป่าตะวันออก, ๒๕๔๙) โดยมีประเด็นในการแลกเปลี่ยนและศึกษาดูงานที่หลากหลาย โดยเฉพาะเรื่องของการจัดการทรัพยากร การพึ่งตนเอง เศรษฐกิจพอเพียง กระบวนการเรียนรู้เรื่องวนเกษตร เป็นต้น อีกทั้งในกระบวนการถ่ายทอดแนวคิดเรื่องวนเกษตรของผู้ใหญ่วิบูลย์ซึ่งเริ่มต้นจากคนที่สนิทสนมในชุมชน โดยผู้คนในชุมชนมีทั้งยอมรับและไม่ยอมรับในรูปแบบการทำงาน เกษตร ผู้ที่ไม่ยอมรับก็ยังคงดำเนินการเกษตรเพื่อขายเช่นเดิม ส่วนผู้ที่ยอมรับได้เข้าร่วมเป็นสมาชิกเครือข่ายและปรับเปลี่ยนวิธีการทำเกษตรกรรมเพื่อขายมาเป็นการทำวนเกษตรเพื่อการยังชีพ หากเหลือจึงนำไปขายและร่วมกันเผยแพร่แนวคิดวนเกษตรต่อไป

การยอมรับหรือไม่ยอมรับเรื่องวนเกษตรของผู้คนในชุมชนเกิดจากกระบวนการเรียนรู้ กล่าวคือเป็นการถ่ายทอดความรู้เรื่องวนเกษตรจากประสบการณ์ที่มีการลองผดลองถูก รวมถึงการทำวนเกษตรให้เป็นแบบอย่างของผู้ใหญ่วิบูลย์ อีกทั้งบรรยากาศการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมคือ สมาชิกได้ลงมือทดลองปฏิบัติวนเกษตรจนเห็นผล มีการจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติ ซึ่งทำให้ชาวบ้านที่เข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้ได้เกิดการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตเป็นแบบวนเกษตร ดังนั้นการเกิดการยอมรับกระทั้งนำไปสู่การปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของผู้เข้ามาศึกษาดูงานเกิดจากกระบวนการเรียนรู้เกี่ยวกับศูนย์การเรียนรู้ฯ และในขณะเดียวกันศูนย์การเรียนรู้ฯ มีการจัด

กระบวนการเรียนรู้อย่างไร โดยที่ผ่านมามีการศึกษาเรื่อง “วนเกษตร” ซึ่งถือเป็นรูปแบบวิธีการหนึ่งในการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนเป็นไปในทิศทางที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาพัฒนาการของการรวมกลุ่ม เครือข่าย ภาวื เพื่อการดำเนินการวนเกษตร การศึกษากระบวนการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตเพื่อเข้าสู่การทำวนเกษตร และการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการทำเกษตรในการประกอบอาชีพ ผู้ศึกษาวิจัยเห็นว่านอกจากศึกษาเรื่องดังกล่าวแล้ว การศึกษาเรื่อง “กระบวนการเรียนรู้” เป็นเรื่องที่สำคัญอย่างยิ่ง ทั้งนี้เนื่องจากการเรียนรู้เป็นกระบวนการหนึ่งในการพัฒนามนุษย์ การเรียนรู้ที่มาจากความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม เป็นการเรียนรู้กับสิ่งต่างๆ ที่อยู่รอบตัว เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจและสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงได้ จากปรากฏการณ์การดังกล่าวผู้ศึกษาวิจัย จึงให้ความสนใจทำการศึกษา “กระบวนการเรียนรู้ของบุคคลในการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน ศึกษากรณีสมาชิกศูนย์การเรียนรู้ชุมชนเครือข่ายป่าตะวันออก”

การศึกษากระบวนการเรียนรู้ของบุคคลในการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน : ศึกษากรณีสมาชิกศูนย์การเรียนรู้ชุมชนเครือข่ายป่าตะวันออก มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้ของบุคคลในการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน จากการศึกษาพบว่า บุคคลซึ่งเป็นสมาชิกศูนย์การเรียนรู้เครือข่ายป่าตะวันออก (วนเกษตร) ได้เข้าสู่กระบวนการเรียนรู้กระทั่งสามารถปรับเปลี่ยนวิถีคิด ทักษะ และพฤติกรรม เปลี่ยนจากการทำเกษตรกรรมแผนใหม่ (เพื่อขาย) มาทำวนเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองที่เป็นการรักษาคุณภาพระหว่างทรัพยากรธรรมชาติ การทำเกษตรกรรม และการดำเนินชีวิต โดยมีกลไกสำคัญของกระบวนการเรียนรู้คือ

๑. กระบวนการเรียนรู้ของศูนย์การเรียนรู้ชุมชนเครือข่ายป่าตะวันออก (วนเกษตร) ในฐานะเป็นกลไกที่ก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ในเบื้องต้นแก่เกษตรกร
๒. กระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มวนเกษตรในบ้านนาอีสาน และกลุ่มวนเกษตรในบ้านหลุมมะขาม ในฐานะที่เป็นบริบทและกลไกที่ใกล้ชิดของกระบวนการเรียนรู้ของบุคคลหรือกรณีศึกษา
๓. กระบวนการเรียนรู้ของกรณีศึกษารายบุคคลจำนวน ๖ คน ซึ่งเป็นสมาชิกศูนย์การเรียนรู้ฯ และสมาชิกกลุ่มวนเกษตรจากทั้ง ๒ ชุมชน
๔. ปัจจัยสนับสนุนกระบวนการเรียนรู้ของบุคคล
๕. ข้อสังเกตทางทฤษฎี

๑. ศูนย์การเรียนรู้เครือข่ายชุมชนรอบป่าตะวันออก (วนเกษตร)

ในฐานะเป็นกลไกที่ก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ในเบื้องต้นแก่เกษตรกร โดยมีองค์ประกอบในการจัดกระบวนการเรียนรู้อย่างนี้

เนื้อหาการเรียนรู้ ศูนย์การเรียนรู้ฯ จัดกระบวนการเรียนรู้โดยมีเนื้อหาความรู้ที่สามารถตอบ โจทย์ปัญหาชีวิตและนำไปสู่การเรียนรู้ด้วยการลงปฏิบัติของเกษตรกร ซึ่งเนื้อหาดังกล่าวได้จากการ ถอดประสบการณ์ชีวิตที่ล้มเหลวและผ่านการลงมือปฏิบัติลองผิดลองถูกของผู้ใหญ่วิบูลย์ เข้มเฉลิม มา เป็นระยะเวลายาวนาน มีการเลื่อนไหลของความรู้อย่างมีจังหวะก้าวอย่างเป็นขั้นตอนด้วยวิธีการต่างๆ กล่าวคือ การจัดกระบวนการเรียนรู้ซึ่งทำให้เกษตรกรเกิดการรับรู้การคิดทบทวนตนเองที่นำไปสู่การ ปรับเปลี่ยนทัศนคติต่อประสบการณ์เดิม และนำไปสู่การลงมือปฏิบัติ ซึ่งการเรียนรู้ในแต่ละเรื่อง จะต้องมีการทบทวนหวนคิดถึงเรื่องที่ได้เรียนรู้ผ่านไปด้วย โดยเนื้อหาการเรียนรู้ประกอบด้วย ๓ ขั้นตอนการเรียนรู้ (การเรียนรู้ตนเอง, ปัญหา และทรัพยากร) ๕ เรื่องพื้นฐานชีวิต (การเรียนรู้เรื่อง ข้าว, อาหาร, ยาสมุนไพร, ข้าวของเครื่องใช้, ดิน จุลินทรีย์ และปฏิกิริยาภาพ) และ ๓ แผน (การ เรียนรู้แผนชีวิตและครอบครัว, แผนชุมชน และการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม)

วิธีการหรือรูปแบบการเรียนรู้ ศูนย์การเรียนรู้ฯ มีการจัดกระบวนการเรียนรู้ด้วยวิธีการหรือ รูปแบบที่หลากหลายและสอดคล้องกับเนื้อหาการเรียนรู้ด้วยวิธีการจัดการประชุมสัมมนาเครือข่าย การ ทดลองทำจริงหรือการทำกิจกรรมที่เรียกว่า “การทำยา” จะทำควบคู่กับการประชุมสัมมนาเครือข่าย การศึกษาดูงานแลกเปลี่ยนข้ามเครือข่าย โดยรูปแบบการเรียนรู้ที่จัดขึ้นเน้นรูปแบบที่ไม่เป็นทางการใน บรรยากาศที่เป็นกันเองด้วยการทำกิจกรรมผ่านกลุ่ม ด้วยการพูดคุยแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์กัน และกัน

ศูนย์การเรียนรู้ฯ มีแหล่งการเรียนรู้ที่สำคัญคือ การเรียนรู้จากผู้ใหญ่วิบูลย์ เข้มเฉลิม และมีส่วน ป่าวนเกษตรภายในบริเวณศูนย์การเรียนรู้ฯ อีกทั้งมีเครือข่ายเรียนรู้เรื่องการจัดการทรัพยากรโดยรูปแบบ ต่างๆ ทั่วประเทศ

จากการจัดกระบวนการเรียนรู้ของศูนย์การเรียนรู้ฯ ทำให้เกษตรกรเกิดการเรียนรู้และสามารถ จัดการกับชีวิตของตนเองและครอบครัวโดยเฉพาะการเรียนรู้การแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น เกิดการเรียนรู้การ จัดการทรัพยากร เรียนรู้เรื่องการจัดการความสัมพันธ์ของคนและทรัพยากรกระทั่งเกษตรกรสามารถ พึ่งตนเองและพึ่งพากันเองได้ โดยการลงมือปฏิบัติทำสวนวนเกษตร โดยการเรียนรู้ของเกษตรกรมิใช่ ได้จากกระบวนการเรียนรู้ที่ศูนย์การเรียนรู้ฯ จัดขึ้นเพียงทางเดียวเท่านั้น เนื่องจากกระบวนการเรียนรู้ จะต้องทำอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอและมีเวลาที่เพียงพอในการเรียนรู้ซึ่งจะส่งผลให้มีการปรับเปลี่ยน พฤติกรรมได้ ดังนั้นเกษตรกรจึงได้สร้างกิจกรรมการเรียนรู้ขึ้นในชุมชนซึ่งเป็นทบทวนการเรียนรู้โดย รูปแบบการรวมกลุ่มทำกิจกรรมต่างๆ

๒. กลุ่มวณเกษตรและชุมชน

ในฐานะที่เป็นบริบทและกลไกที่ใกล้ชิดของกระบวนการเรียนรู้ของบุคคล เกษตรกรที่เข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ที่ศูนย์การเรียนรู้ฯ จัดขึ้น ได้รวมกลุ่มกันเพื่อจัดกิจกรรมการเรียนรู้ให้กับสมาชิกและคนในชุมชน โดยมีองค์ประกอบในการจัดกระบวนการเรียนรู้ดังนี้

เนื้อหาการเรียนรู้ เนื้อหากิจกรรมการเรียนรู้ที่จัดขึ้นได้ประยุกต์จากเนื้อหา ๓ ๕ ๓ ของศูนย์การเรียนรู้ฯ และเป็นกิจกรรมที่มุ่งแก้ปัญหาของเกษตรกรสมาชิกและคนในชุมชน ดังนั้นเนื้อหาการเรียนรู้จึงเป็นเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับชีวิตที่เป็นเรื่องใกล้ตัว เพื่อให้เกิดการแก้ไขปัญหาหนี้สิน และการไม่มีกินไม่มีใช้ มีเนื้อหาการเรียนรู้เรื่องการบริหารจัดการกลุ่ม การจัดการทรัพยากร การจัดการความสัมพันธ์ เรียนรู้การแบ่งปัน การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ซึ่งกันและกัน

วิธีการหรือรูปแบบการเรียนรู้ กลุ่มวณเกษตรได้จัดกระบวนการเรียนรู้ผ่านการดำเนินกิจกรรมต่างๆ เช่น บ้านนาอีสานจัดกิจกรรมกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ ธนาคารพันธุ์ไม้ ธนาคารข้าว บ้านหลุมมะขามจัดกิจกรรมเรียนรู้ผ่านการบริหารจัดการธนาคารชุมชน การดำเนินโครงการ “หนึ่งงานร้อยชนิด” โดยมีใช้การเรียนรู้ด้วยการพูดคุยแลกเปลี่ยนประสบการณ์ชีวิตและปัญหาที่เกิดขึ้นรวมถึงร่วมกันหาวิธีการแก้ไขปัญหา การจัดกิจกรรม การเป็นวิทยากรถ่ายทอดความรู้ โดยผ่านช่องทางการเรียนรู้ด้วยการประชุมเป็นทางการและไม่เป็นทางการ การพูดคุยแลกเปลี่ยน การลงมือปฏิบัติ และการเป็นวิทยากรแลกเปลี่ยนกับผู้ที่มีความสนใจมาศึกษาดูงานยังชุมชนทำให้เกิดเป็นความรู้ใหม่ๆ และนำมาทดลองปฏิบัติต่อไป

แหล่งการเรียนรู้ที่สำคัญของกลุ่มวณเกษตร คือ ศูนย์การเรียนรู้ฯ เครือข่ายการเรียนรู้ที่ต่างๆ และการลงมือดำเนินกิจกรรม

กลไกสำคัญของกระบวนการเรียนรู้ที่จัดขึ้นโดยกลุ่มวณเกษตร ได้แก่

๑) กลไกบุคคลซึ่งเป็นผู้นำกลุ่มวณเกษตรซึ่งได้เข้าสู่กระบวนการเรียนรู้จากศูนย์การเรียนรู้ฯ จัดขึ้น คือ นายเลี่ยม บุตรจันทา ชุมชนบ้านนาอีสาน และนายวินัย สุวรรณไตร ชุมชนบ้านหลุมมะขาม โดยบุคคลทั้งสองได้ชักชวนญาติพี่น้องและเพื่อนเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ที่ศูนย์การเรียนรู้ฯ จัดขึ้น และรวมกลุ่มกันจัดกิจกรรมการเรียนรู้ภายในชุมชน

๒) กลุ่ม/กิจกรรมการเรียนรู้ ถือเป็นกลไกส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ในระดับบุคคล เนื่องจากเกษตรกรสมาชิกกลุ่มวณเกษตรเข้าไปเป็นคณะกรรมการดำเนินงานกลุ่ม/กิจกรรมภายในชุมชน

๓. ผลลัพธ์การเรียนรู้ของบุคคล

จากการเข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้ที่ศูนย์การเรียนรู้ฯ จัดขึ้น และจากการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ของกลุ่มวณเกษตรส่งผลให้เกษตรกรมีการเรียนรู้ดังนี้

เกษตรกรได้เรียนรู้เรื่องการจัดการกับตนเองและครอบครัว ทรัพยากร และชุมชนที่อาศัยอยู่ โดยเกษตรกรสามารถวิพากษ์แยกเหตุและผลของปัญหาชีวิตปัญหาหนี้สินของตนเองได้ และลงมือปฏิบัติเพื่อแก้ไขปัญหา โดยเริ่มจากการทำบัญชีรายจ่ายเพื่อทบทวนพฤติกรรมการใช้จ่ายการบริโภคของตนเองและครอบครัว มีการสำรวจทรัพยากรที่ตนเองมีอยู่รวมถึงความรู้ความสามารถในการจัดการทรัพยากรพร้อมกับการลงมือปฏิบัติ เกษตรกรได้เรียนรู้เรื่องการเก็บออม การแบ่งปัน การจัดการทรัพยากร การจัดการความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน ระหว่างคนกับทรัพยากรด้วยการเข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้ที่ศูนย์การเรียนรู้ฯ จัดขึ้น และจากการรวมกลุ่มจัดกิจกรรมในชุมชน

ด้วยกระบวนการเรียนรู้ที่เกษตรกรได้เข้าร่วมทำให้เกษตรกรมีความรู้กระทั่งสามารถวิพากษ์จุดยืนของตนเองได้ ส่งผลให้เกิดการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตด้วยการเลิกทำการเกษตรเพื่อขายมาเป็น การทำวนเกษตรเพื่อการเรียนรู้ การพึ่งตนเองและพึ่งพากันเองในชุมชน ลดการพึ่งพาปัจจัยต่างๆ จากภายนอกโดยเฉพาะ ข้าว อาหาร ยา วัคซีนโรค และเครื่องมือเครื่องใช้ มีวิธีการคิดที่ให้คุณค่าและความสำคัญกับการดูแลรักษาทรัพยากรที่ตนเองมีอยู่และดูแลรักษาทรัพยากรของส่วนรวม เกิดเป็นความภาคภูมิใจในความรู้ของตนเอง การเรียนรู้ของเกษตรกรเป็นผลสืบเนื่องจากการเข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้ในเรื่องต่างๆ ซึ่งการเรียนรู้และความรู้ที่เกษตรกรมีแตกต่างกันออกไปตามความสนใจของแต่ละบุคคล แต่โดยภาพรวมแล้วกระบวนการเรียนรู้ก่อให้เกิดการปรับเปลี่ยนวิถีคิด ทักษะ และพฤติกรรมของเกษตรกร

อีกทั้งเกษตรกรเกิดการเรียนรู้ด้านจิตวิญญาณ จากการลงมือปฏิบัติทำวนเกษตรได้เกิดเป็นการรับรู้และเข้าใจความจริงของชีวิตและธรรมชาติ กล่าวคือ การเรียนรู้และลงมือทำวนเกษตรทำให้เกษตรกรเข้าใจและรู้จักการใช้ชีวิต หรือรู้ว่าความสุขที่แท้จริงของชีวิตไม่ได้เกิดจากการมีเงิน แต่เกิดจากการที่ชีวิตและครอบครัว รวมถึงชุมชนที่อาศัยอยู่สามารถพึ่งตนเอง และพึ่งพากันเองได้เกิดเป็นความสัมพันธ์อันดีระหว่างคนในชุมชน เข้าใจการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างคน และธรรมชาติ กระทั่งเกิดเป็นความสุขและความภาคภูมิใจขึ้น

ตัวอย่างกรณีศึกษา จำนวน ๖ คน ที่ได้เข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ กระทั่งเกิดการปรับเปลี่ยนทัศนคติ วิถีคิด และพฤติกรรม ดังนี้

การปรับเปลี่ยนวิธีคิด ทักษะ และพฤติกรรม ที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้		หมายเหตุ
เดิม	ใหม่	
วิธีคิดและทัศนคติ		
๑. ทำการเกษตรจำนวนมากจะได้เป็นคนรวย โดยคนรวยต้องมีเงิน มีทอง มีรถขับ ต้องทำ การเกษตร ปลูกพืชเพื่อขายได้เท่านั้นจึงจะ ทำให้ตนเองและครอบครัวมีอยู่มีกิน	- อยากรวย แบบมีอยู่มีกินมีใช้ - เงินยังมีความจำเป็นสำหรับให้ลูกๆ ได้เรียน หนังสือ	ทั้ง ๖ กรณีศึกษา
๒. ไม่เชื่อว่าปลูกไม้จะมีกิน ปลูกไม้ไม่ใคร่ ไม่มีประโยชน์ทำให้มีพื้นที่ทำไร่น้อย ต้องตัด ขุด ถาง ออก	- มีความรู้เรื่องการจัดการทรัพยากรมากขึ้น เช่น การกิน การใช้ประโยชน์ รู้คุณค่าของ ต้นไม้ - มั่นใจว่าปลูกไม้แล้วมีกิน มีใช้ มีหลักประกัน	ทั้ง ๖ กรณีศึกษา
๓. มีความสุขเมื่อมีเงินจำนวนมาก	- ภูมิใจเมื่อมีคนมาถามเรื่องต้นไม้ ภูมิใจที่ได้ ถ่ายทอดความรู้ให้คนอื่น - มีความสุขที่เกิดจากการได้ปลูกไม้มีผู้คน ได้มาขออาศัยร่มเงาของไม้ที่ปลูก และ มีเพื่อนๆ เพิ่มมากขึ้น เกิดความน่าเชื่อถือ เกิดความภูมิใจในตัวเอง เป็นความสุขที่ เกิดจากการแบ่งปัน	ทั้ง ๖ กรณีศึกษา
พฤติกรรม		
๑. ตัดไม้-โค่นไม้เพื่อเพิ่มพื้นที่ทำการเกษตร และใช้สารเคมีทางการเกษตรนำเงินที่ได้จาก การขายผลผลิตมา ซื้อของกิน-ของใช้	- เลิกตัดไม้ และหันมาปลูกไม้ ดูแลรักษา สังเกตการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ของต้นไม้ เรียนรู้เรื่องต้นไม้และการจัดการทรัพยากร เช่น การแปรรูป การใช้ประโยชน์ เกิดความ รัก ห่วงต้นไม้ - เลิกทำไร่ และไม่ใช่สารเคมีชนิดใดๆ หันมา ปลูกไม้และปลูกข้าวสำหรับกินในครอบครัว - ปลูกผักกินเอง ทำการแปรรูปทรัพยากร	ทั้ง ๖ กรณีศึกษา
๒. เล่นการพนัน และกินเหล้า	เลิกกินเหล้า เลิกสูบบุหรี่ เลิกเล่นการพนัน	นายดาวเรือง บุตรจันทา, นายสังข์ การฟุ้ง, นายถาวร สุวรรณไตร, นายประเสริฐ จำนวนผล
๓. เป็นคนก้าวร้าว-ใจร้อน	- มีสติใคร่ครวญเรื่องราวต่างๆ ก่อนลงมือ ปฏิบัติ - ใจเย็นค่อยคิดค่อยทำ มีเหตุผล	นายดาวเรือง บุตรจันทา, นายสังข์ การฟุ้ง

การปรับเปลี่ยนวิธีคิด ทักษะ และพฤติกรรม ที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้		หมายเหตุ
เดิม	ใหม่	
๔. มีหนี้สิน	- รู้ประโยชน์และคุณค่าของไม้ อีกทั้งยัง สามารถจัดการกับทรัพยากรที่มีอยู่กระทั้ง สามารถสามารถใช้หนี้ได้บางส่วน	ทั้ง ๖ กรณีศึกษา

จากตารางข้างต้นจะพบว่ากรณีศึกษาทั้ง ๖ คน ต่างมีวิธีคิด ทักษะ และพฤติกรรมก่อนการเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้เหมือนกัน คือ ต่างคิดว่าต้องทำการเกษตรให้ได้จำนวนผลผลิตมากๆ เพื่อที่จะสามารถขายได้เงินจำนวนมาก และนำเงินที่ได้มาซื้ออยู่ซื้อกินและส่วนหนึ่งนำมาลงทุนทำการเกษตร มีการใช้สารเคมีทางการเกษตรเพื่อเพิ่มจำนวนผลผลิต สุดท้ายเป็นหนี้สิน ไม่รู้จักการจัดการทรัพยากรที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์ และเมื่อได้เข้าสู่กระบวนการเรียนรู้จากทั้งที่ศูนย์การเรียนรู้ฯ กลุ่มวนเกษตร และจากการลงมือปฏิบัติ ทำให้เกิดเป็นการปรับเปลี่ยนทั้งวิธีคิด ทักษะ และพฤติกรรมที่เหมือนกัน คือ ได้รู้ประโยชน์และคุณค่าของทรัพยากร รู้จักการจัดการทรัพยากรที่มีอยู่ ได้ทบทวนพฤติกรรม การบริโภคของตนเองและครอบครัว กระทั่งเกิดเป็นความรู้สึกลึกๆในตัวเอง เกิดความสุขจากการได้ถ่ายทอดความรู้ให้กับผู้อื่น

๔. ปัจจัยสนับสนุนกระบวนการเรียนรู้ของบุคคล

เกษตรกรกรณีศึกษาได้เข้าสู่กระบวนการเรียนรู้เรื่องวนเกษตรที่จัดขึ้นโดยศูนย์การเรียนรู้ฯ และจากการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ภายในชุมชน ด้วยขั้นตอนและวิธีการต่างๆ กระทั่งทำให้มีการปรับเปลี่ยนวิธีคิด ทักษะ และพฤติกรรมในที่สุด แม้ว่าจะผ่านกระบวนการเรียนรู้จากแหล่งที่มาเดียวกันแต่เกษตรกรยังมีการปรับเปลี่ยนที่แตกต่างกัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับปัจจัยสนับสนุนการเรียนรู้ดังนี้

๑. ปัจจัยด้านผู้นำการเรียนรู้ โดยผู้นำการเรียนรู้มีลักษณะดังนี้ มีทักษะในการถ่ายทอดความรู้ มีความสามารถในการกระตุ้นให้เกิดความใฝ่รู้ ด้วยการใช้คำพูดที่แทงใจ-โดนใจผู้ฟัง มีวิธีการถ่ายทอดความรู้ที่เหมาะสมด้วยวิธีการลงมือปฏิบัติ/สอนแบบผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง มีความรู้ในการจัดการเรียนรู้ มีความเป็นกันเองกับผู้เรียน

๒. ปัจจัยด้านเนื้อหาการเรียนรู้ เนื้อหาการเรียนรู้กำหนดจากเรื่องที่ใกล้ตัวและกำลังเป็นความทุกข์ร้อนของเกษตรกร เป็นเรื่องที่เกษตรกรรู้สึกถึงทางตันและหาทางออกไม่ได้

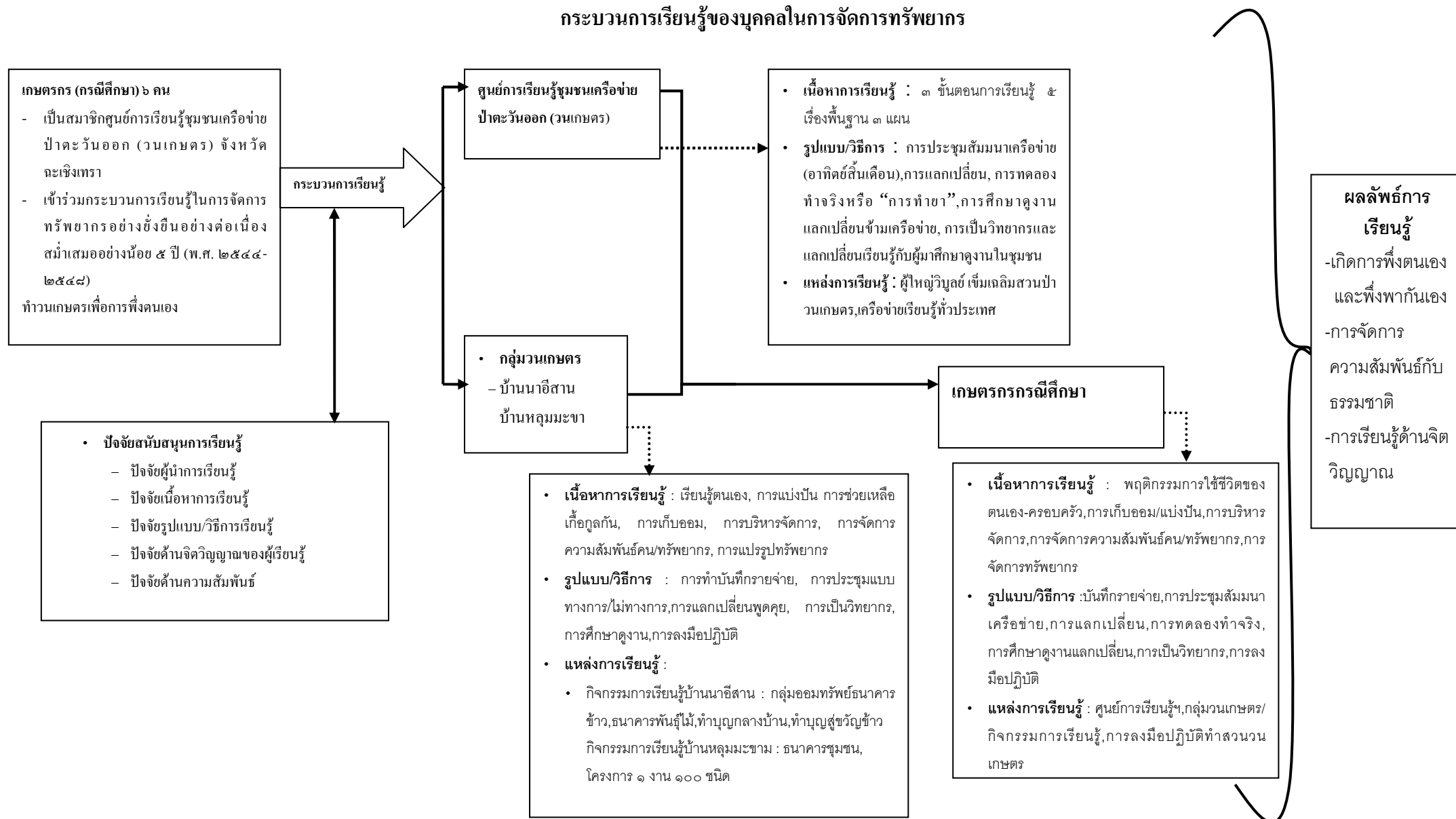
๓. ปัจจัยด้านรูปแบบหรือวิธีการเรียนรู้ มีความหลากหลาย เน้นการมีส่วนร่วม มีความต่อเนื่องของการเรียนรู้ และมีรูปแบบอย่างไม่เป็นทางการ มีความสัมพันธ์เชิงสังคม โดยมีกลุ่มเป็นแหล่งการเรียนรู้ที่สำคัญ

๔. ปัจจัยด้านความสุขทางจิตวิญญาณของผู้เรียนรู้ การเรียนรู้เรื่องการจัดการทรัพยากรได้ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งวิถีการผลิต ทักษะ ทักษะคิดต่อเกษตรกร ที่ก่อให้เกิดเป็นความภาคภูมิใจ และความสุขที่เกิดจากการแบ่งปัน ความเชื่อมั่นต่อแนวทางวิธีการเรียนรู้ด้วยการทำการเกษตรรูปแบบ วนเกษตรกระทั่งเกิดเป็นการเปลี่ยนแปลงจากการเรียนรู้ขึ้น และความรู้สึกนี้เองที่ทำให้ผู้เรียนรู้มี กำลังใจ หรือเป็นตัวกระตุ้นให้ผู้เรียนรู้ยังคงมุ่งมั่นที่จะเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตของตนเองสู่การทำ วนเกษตร

ที่สำคัญกระบวนการเรียนรู้ตามที่กล่าวมา มีความต่อเนื่องเป็นกระบวนการโดยมีเนื้อหาเรื่อง การเรียนรู้เพื่อการพึ่งตนเองและพึ่งพากันเองของชุมชน และให้ความสำคัญกับการลงมือทดลองปฏิบัติ ควบคู่กับการเรียนรู้

จากกระบวนการเรียนรู้และปัจจัยที่เกี่ยวข้องของกับกระบวนการเรียนรู้ของบุคคล สามารถสรุปได้ ดังนี้

กระบวนการเรียนรู้ของบุคคลในการจัดการทรัพยากร

๕. ข้อสังเกตทางทฤษฎี

จากข้อค้นพบเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้และปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ของบุคคลในงานศึกษานี้ ผู้ศึกษาพบว่ามีความสอดคล้องกับแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้แบบพุทธ โดยเฉพาะที่พระธรรมปิฎก (๒๕๔๓, น.๑)^{*} ได้กล่าวถึง วิธีการคิดแบบโยนิโสมนสิการ ว่าเป็น การคิดเป็น เป็นความสามารถที่คนรู้จักมอง รู้จักพิจารณาสิ่งทั้งหลายตามสภาวะโดยวิธีคิดหาเหตุปัจจัยสืบค้นจากต้นเหตุตลอดทางจนถึงผลสุดท้าย ซึ่งเป็นองค์ประกอบภายในที่มีความเกี่ยวข้องกับการฝึกใช้ความคิดอย่างถูกวิธี คิดอย่างมีระบบคิดอย่างวิเคราะห์ ไม่มองเห็นสิ่งต่างๆ อย่างผิวเผิน ซึ่งจะเป็นขั้นตอนสำคัญของการสร้างปัญญา ทำให้ทุกคนช่วยตัวเองได้และนำไปสู่ความเป็นอิสระไร้ทุกข์

การจัดการทรัพยากรโดยรูปแบบ วนเกษตร มีผู้ใหญ่วินุสย์ เข้มเฉลิม เป็นต้นแบบของแนวคิดและการลงมือปฏิบัติการเกษตรรูปแบบวนเกษตร ด้วยการปฏิบัติตนให้เป็นผู้มีสัมมาทิฐิและมีวิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ นำประสบการณ์การดำเนินชีวิตที่ล้มเหลวมาคิดไตร่ตรองอย่างมีลำดับขั้นตอน แยกเหตุและผลของปัญหาที่เกิดขึ้นกับตนเอง มีพิจารณาปรากฏการณ์ต่างๆ ให้รู้สภาพความเป็นจริง เกิดการยอมรับสภาพความเป็นจริง กระทั่งสามารถสรุปเป็นแนวคิดการเรียนรู้จากการลงมือทดลองทำสวนวนเกษตร และมีความคิดในการเผยแพร่แนวคิดนี้ไปสู่เพื่อนเกษตรกรด้วยกัน เพื่อต้องการให้เพื่อนเกษตรกรได้หลุดพ้นจากความทุกข์ที่เกิดจากปัญหา โดยเฉพาะปัญหาหนี้สิน ปัญหาไม่มีกินไม่มีใช้

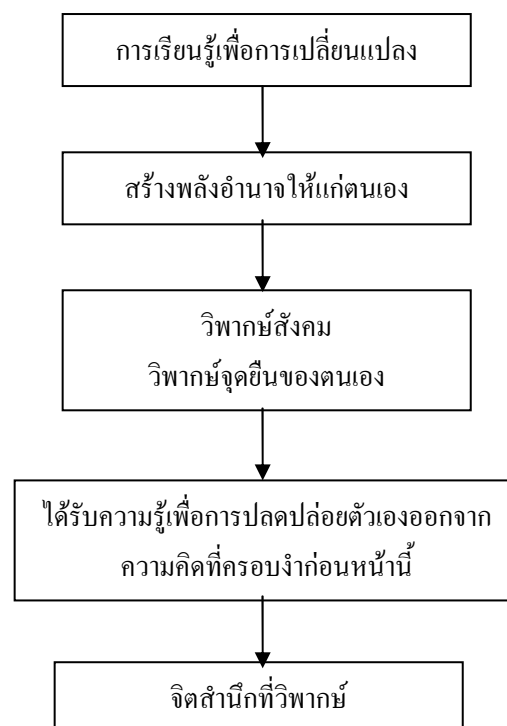
ด้วยวิธีการปฏิบัติตนที่เป็นแบบอย่างเรื่องการเรียนรู้ของผู้ใหญ่วินุสย์ ได้มีการสรุปและถอดประสบการณ์การเรียนรู้มาเป็นเนื้อหาและวิธีการเรียนรู้เรื่องวนเกษตร ซึ่งเป็นต้นแบบหนึ่งสำหรับการเรียนรู้เรื่องการจัดการทรัพยากรและการเรียนรู้เรื่องการพึ่งตนเอง ที่เรียกว่าเนื้อหาการเรียนรู้ ๓ ๕ ๓ โดยมีสวนป่าวนเกษตรภายในศูนย์การเรียนรู้ฯ เป็นแหล่งการเรียนรู้และมีการจัดกระบวนการเรียนรู้ให้กับเกษตรกรด้วยรูปแบบและวิธีการที่เน้นการมีส่วนร่วมของเกษตรกร มีเวทีสำหรับการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์ของเกษตรกรและเป็นเวทีสำหรับการทดลองปฏิบัติ อีกทั้งในการเรียนรู้ของเกษตรกรได้มีความต่อเนื่องสม่ำเสมอ ด้วยการรวมกลุ่มและจัดกิจกรรมการเรียนรู้เพื่อแก้ไขปัญหาของตนเองและชุมชน และเกษตรกรเองได้ลงมือปฏิบัติทำสวนวนเกษตรเป็นการเรียนรู้จากการปฏิบัติพร้อมกับการถ่ายทอดชุดความรู้และประสบการณ์ให้กับชาวบ้านภายในชุมชนที่อาศัยอยู่ การจัดกระบวนการเรียนรู้ภายในชุมชนของเกษตรกรเริ่มจากการรวมกลุ่มผู้นำที่ได้เข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้ที่ศูนย์การเรียนรู้ฯ จัดขึ้น ร่วมกันแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์ที่หลากหลายและหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาของตนเอง ครอบครัว และคนในชุมชน ซึ่งปัญหาที่

^{*} พระธรรมปิฎก, จิตวิทยาเพื่อการพัฒนาคนตามแนวธรรมชาต, กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๓.

ได้รับการแก้ไขเร่งด่วนคือ ปัญหาการไม่มีกินไม่มีใช้ และปัญหาการเป็นหนี้สิน เรียนรู้ทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนเพื่อเกิดการใช้ประโยชน์สูงสุดพร้อมกับการรักษาสมดุลไว้

นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับทฤษฎี “การเรียนรู้ท่ามกลางประสบการณ์ (Theory of Experimental Learning)” (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ และคณะ, ๒๕๔๙)^๒

ภาพกระบวนการเรียนรู้ในการปรับเปลี่ยนโลกทัศน์และจิตสำนึก

จากภาพแสดงกระบวนการเรียนรู้ในการปรับเปลี่ยนโลกทัศน์ข้างต้น สามารถอธิบายการปรับเปลี่ยนทัศนะ วิธีคิด และพฤติกรรมของเกษตรกรกรณีศึกษาทั้ง ๖ คน ที่เข้าสู่กระบวนการเรียนรู้และสามารถปรับพฤติกรรมตนเองจากการทำการเกษตรเพื่อขายมาสู่การทำการเกษตรรูปแบบวนเกษตร และเกิดเป็นการจัดการทรัพยากรที่ยั่งยืนได้ในระดับหนึ่งกล่าวคือ เกษตรกรทั้ง ๖ คน ได้เข้าสู่กระบวนการเรียนรู้จากที่ศูนย์การเรียนรู้ฯ จัดขึ้น และจากการรวมกลุ่มและจัดกิจกรรมการเรียนรู้ในกลุ่มและชุมชน เป็นการเรียนรู้เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งด้านวิธีคิดและพฤติกรรมด้วยวิธีการต่างๆ ตามที่ได้กล่าวมา เกิดเป็นจิตสำนึกที่วิพากษ์ทั้งตนเองและวิพากษ์สังคมแวดล้อม

^๒ ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ และคณะ, “การวิจัยและการสร้างกระบวนการเรียนรู้,” ใน สังเคราะห์องค์ความรู้เกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง. อภิรัช พันธ์เสน บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๔๙

โดยกระบวนการเรียนรู้ของเกษตรกรท่ามกลางประสบการณ์เพื่อการปรับเปลี่ยนโลกทัศน์ และจิตสำนึกในการศึกษานี้มีกระบวนการดังนี้

๑. เกษตรกรกรณศึกษาได้เข้าสู่กระบวนการเรียนรู้เพื่อต้องการเปลี่ยนแปลงชีวิตความเป็นอยู่ของตนเองเรียนรู้เพื่อให้สามารถแก้ไขปัญหาชีวิตโดยเฉพาะปัญหาหนี้สินของตนเอง ด้วยการเรียนรู้เรื่องการพึ่งตนเองซึ่งในการเรียนรู้เกษตรกรจะต้องทำความเข้าใจเรียนรู้ตนเองหาที่มาหรือสาเหตุที่ทำให้เกิดปัญหา มีการสำรวจทรัพยากรรอบตัว สำรวจความรู้ความสามารถของตนเอง มีการทดลองปฏิบัติ นอกจากนี้เกษตรกรยังมีความรู้จากการฟังผู้รู้ถ่ายทอดเรื่องราวหรือประสบการณ์ ดังตัวอย่างการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับเกษตรกรจากการให้สัมภาษณ์ เช่น

ชีวิตก่อนและหลังการทำวนเกษตรมันแตกต่างกันตรงที่ว่าผมมีความคิดใหม่ บางคนมาเจอผมก็ถามว่า “ไม้ตะเคียนที่เพาะไว้ ปลูกแล้วจะตัดไหม?” ผมก็บอกว่าผมไม่ได้คิดนะว่าผมจะตัดหรือไม่ตัด ถึงผมไม่ได้ตัดรุ่นลูกรุ่นหลานก็ได้ตัด เราทำแล้วไม่ได้หวังว่าเราจะได้ถึงเราไม่ได้ลูกหลานเราก็ได้ เราทำเพื่อให้สิ่งแวดล้อมมันดีขึ้น เพราะไม้เราปลูกแล้วเราตัดมันไม่มีประโยชน์เพราะมันไม่ก่อให้เกิดป่า ไม่ได้ก่อให้เกิดความชุ่มชื้น ซึ่งแต่เดิมไม่เคยคิดแบบนี้เลย เราไม่เคยนึกเลย เรานึกแต่ว่าถางป่าไปแล้วก็จะได้พื้นที่อุดมสมบูรณ์ไว้ทำกินไม่ต้องใส่ปุ๋ย คิดว่าทำแล้วรวยลูกเดียวเลยตอนนั้น (โสภณ ขุดแก้ว, สัมภาษณ์)^๓

ว่ากันจริงๆ ๕-๖ ครั้งแรกๆ ก็ยังไม่เห็นว่าจะมีอะไร ไม่ได้อะไรเลยเห็นแต่ป่าเห็นแต่ต้นไม้ แล้วก็พวกที่มาคุยกันเราก็ไม่รู้เรื่อง แต่ก็คิดนะว่าเขาต้องมีอะไรดีสักอย่าง ถ้ามารู้แล้วไม่คิดคนที่มามันต้องหายไปเหมือนอย่างเรา ถ้าถูกลอกให้มาคนหน้าใหม่ๆ ต้องเข้ามาเรื่อยๆ แต่มันก็เจอแต่คนหน้าเดิมๆ มันมาอีกแล้วมันมาทำไม นึกในใจว่ามันต้องมีอะไรดีสักอย่างหนึ่ง มาหลังๆ ก็มาคุยกับเจ้าหน้าที่ที่ศูนย์ฯ ก็คุยกับต่ายก่อนใครเลยแล้วก็เริ่มคุ้นกับพี่เลี่ยม แต่พอมาน้อยๆ ชักเริ่มคุ้นเคยก็เริ่มคุยเริ่มถาม ถามโน่นถามนี่ถามซอกแซก (ประเสริฐ จันทผล, สัมภาษณ์)^๔

^๓ โสภณ ขุดแก้ว, สมาชิกกลุ่มวนเกษตรบ้านหลุมมะขาม, สัมภาษณ์, ๒๐, ๒๔ พฤษภาคม ๒๕๔๕, ๒๔ กรกฎาคม ๒๕๔๕, ๒๔ สิงหาคม ๒๕๔๕, ๑๐-๑๒, ๑๕-๒๐ กันยายน ๒๕๔๕.

^๔ ประเสริฐ จันทผล, สมาชิกกลุ่มวนเกษตรบ้านหลุมมะขาม, สัมภาษณ์, ๒๐, ๒๔ พฤษภาคม ๒๕๔๕, ๒๔ กรกฎาคม ๒๕๔๕, ๒๔ สิงหาคม ๒๕๔๕, ๑๐-๑๒, ๑๕-๒๐ กันยายน ๒๕๔๕.

ปลูกไม้ไปแล้วทำให้มีของอยู่ของกิน ไม่เหมือนแต่ก่อนที่ต้องซื้อทุกอย่าง เช่น พริกก็ปลูกได้ไม่ต้องซื้อ แต่เมื่อก่อนซื้ออย่างเดียวเลย มีแค่ไม้ก้อย่างที่ปลูกเอง ตอนนั้นคิดอย่างเดียวคือ ถ้าเพื่อขาย ทำเยอะๆ ให้ได้พอขายต้องคั้นรน มาทำ อย่างนี้ไม่ต้องคั้นรนอะไร (สมเด็จ กองบุตร, สัมภาษณ์)^๕

๒. เกษตรกรกรณีศึกษาเมื่อผ่านกระบวนการเรียนรู้ด้วยการรับฟัง การแลกเปลี่ยน และการลงมือทดลองปฏิบัติแล้ว ความรู้ที่ได้จากการเรียนรู้ก่อให้เกิดเป็นพลังอำนาจให้กับเกษตรกรสามารถนำไปถ่ายทอดให้กับคนในชุมชนหรือผู้ที่สนใจได้เป็นอย่างดี เพราะเรื่องที่ถ่ายทอดเป็นเรื่องที่ได้ผ่านการทดลองปฏิบัติ และมีประสบการณ์ด้วยตนเอง การลงมือปฏิบัติทำสวนวนเกษตรได้นำมาซึ่งความสุขความภาคภูมิใจในตนเอง และยังเอื้อประโยชน์ต่อเพื่อนบ้านใกล้เคียงและยังมีความคิดที่จะชักชวนเพื่อนบ้านเข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้ด้วย ตัวอย่างทำให้สัมภาษณ์ตอนหนึ่งของนายถาวร สุวรรณไตร ที่แสดงให้เห็นถึงความภาคภูมิใจในตัวเองว่า “...ผมรู้สึกภูมิใจเวลาที่มีคนมาถามเรื่องต้นไม้ ถ้าเราได้บอกไป ได้บอกสรรพคุณด้วย เขาก็จะรู้สึกดีนะ ได้รู้จักต้นไม้ด้วยได้รู้จักสรรพคุณ เราเองก็ถือว่าได้ถ่ายทอดให้คนอื่นก็ภูมิใจ...” หรือที่นายประเสริฐ จ้างผล ให้สัมภาษณ์ว่า “...ตอนนี้เริ่มมีชาวบ้านเขาเริ่มมาขอพวกไพล ดีใจที่เขามาขอของเรา ดีใจตรงที่ว่าเขาเริ่มมาขอของขอทรัพยากรที่เราปลูกอยู่ ...หากมีคนมาขอพวกสมุนไพรมีความรู้ดีกว่าดีใจเหมือนกันว่าเราตั้งใจหวังไว้เลยว่า ถ้าเขามาขอของเราเราจะกลับไปหาเขาพยายามเชื่อมต่อกับเขาเพื่อชวนให้เขามาทำแบบเรา...”

๓. เกษตรกรกรณีศึกษาเกิดการวิพากษ์สังคม วิพากษ์จุดยืนของตนเอง กระบวนการเรียนรู้ที่จัดขึ้นเป็นกระบวนการที่ทำให้เกษตรกรได้ใช้สติปัญญาคิดใคร่ครวญแยกเหตุและผลของปัญหา กระทั่งสามารถวิจารณ์ ให้ความเห็นต่อปรากฏการณ์ หรือสาเหตุของการเกิดปัญหาได้ ดังนั้นเมื่อต้องมีการทบทวนเรื่องราวปัญหาชีวิตของตนเองเชื่อมโยงกับบริบทแวดล้อม เกษตรกรจึงสามารถให้ความเห็นต่อเหตุและผลของปัญหาที่เกิดขึ้นได้

ผมก็ถามพี่เลี่ยมว่าทำอะไรเขาก็บอกว่า “ปลูกทุกอย่างที่กิน กินทุกอย่างที่ปลูก เหลือแจก เหลือจากแจกขาย” ตรงนี้แหละที่มันโดนใจถึงกลับต้องไปคิดย้อนอดีตเลยคิดว่าชีวิตเราถ้าเราทำแบบเดิมมันคงไม่รอดแล้ว ปี ๒๕๔๓ ผมปลูกไม้เป็นของตนเอง ดันแรกที่ปลูกก็คือต้นประดู่ เพราะพื้นที่เดิมที่มาก่อนป่าทำไร่เคยมีแต่

^๕ สมเด็จ กองบุตร, สมาชิกกลุ่มวนเกษตรบ้านนาอีสาน, สัมภาษณ์, ๘ มิถุนายน ๒๕๔๕, ๒, ๑๒-๑๖ กรกฎาคม ๒๕๔๕, ๗-๑๓ สิงหาคม ๒๕๔๕, ๑๐-๑๒, ๑๕-๒๐ กันยายน ๒๕๔๕.

ต้นประคูนเต็มไปหมด อีกอย่างผมคิดว่าถ้าจะปลูกไม้ให้ดีเราน่าจะยึดว่าพื้นที่เดิมมันมีอะไร ซึ่งผมคิดและสงสัยว่าดินตรงนี้น่าจะเหมาะกับไม้ประคูน ต้องปลูกประคูน เพราะสมัยก่อนมีประคูนเต็มไปหมดเลย (ประเสริฐ จ้างผล, สัมภาษณ์)^๖

ได้ฟังผู้ใหญ่วิบูลย์พูด พี่เลี่ยมพูด ฟังหลายๆ คนพูดได้คุยกันก็กลับมาคิดว่ามันน่าจะจริง เพราะนี่ถึงสมัยก่อนเราอยู่กับป่ากับดง สมัยเป็นเด็กก็เป็นเด็กเลี้ยงวัวอยู่ที่อีสาน ไปเลี้ยงวัวไม่เคยซื้อกับข้าวกิน เงินไม่เคยติดกระเป๋าก็ยังอยู่ได้ (ถาวร สุวรรณไตร, สัมภาษณ์)^๗

๔. เกษตรกรกรณีศึกษาได้รับความรู้เพื่อการปลดปล่อยตัวเองออกจากความคิดที่ครอบงำก่อนหน้านี้ จากการที่เกษตรกรเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ที่เน้นการเรียนรู้แลกเปลี่ยนประสบการณ์จากเพื่อนๆ ในเครือข่ายที่มีประสบการณ์ต่างกัน มีการรับรู้ข้อมูลด้วยการไปศึกษาดูงาน อีกทั้งได้รับข้อมูลความรู้จากการถ่ายทอดของผู้ใหญ่วิบูลย์ จากการเข้าร่วมประชุมสัมมนาร่วมกับองค์กรต่างๆ โดยความรู้ที่เกษตรกรได้รับส่วนใหญ่จะเกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรเพื่อการพึ่งตนเอง มีการวิเคราะห์ตั้งคำถามกับความรู้ที่ได้รับระหว่างการเรียนรู้ เนื่องจากเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นให้เกษตรกรได้รู้จักคิดทบทวนและลงมือปฏิบัติ

ผมไปศึกษาดูว่าที่นั่นเขาปลูกไม้กันอย่างไร ผมเริ่มสงสัย และสนใจ เพราะปลูกไม้ป่าแล้วจะอยู่ได้อย่างไร? พอไปแล้วผู้ใหญ่วิบูลย์ก็พูดถึงเรื่องต่างๆ เราก็เริ่มคิดตามที่เขาพูด ที่เขาพูดว่า “เขาทำยาสีฟันเอาไว้ขอยมาทำแล้วซื้อเกลือมาผสม แต่พอทำแล้วขายได้กิโลกรัมละ ๒๗๐ บาท เกลือที่ซื้อมาก็มีค่า ๒๗๐ บาท” เราก็นึกว่าการแปรรูปทรัพยากรที่เรามีอยู่มันก็มีค่ามีราคาเพิ่มขึ้น ไม่ว่าเราจะเอาอะไรมาผสมกับอะไรเราก็จะเพิ่มมูลค่าของมันนั่นเอง ก็เลยรู้ว่าที่นายทุนอยู่ได้เพราะเขาเอาของจากเราไปเพิ่มค่า แล้วผู้ใหญ่ก็พูดว่า “อยากให้ปลูกไม้ เพราะถ้าปลูกแล้วเราต้องได้รู้ เราต้องรู้ว่ามันทำอะไรได้ ใช้อะไรได้ เราต้องรู้จักประโยชน์ของมัน”

^๖ ประเสริฐ จ้างผล. สมาชิกกลุ่มวนเกษตรบ้านหลุมมะขาม, สัมภาษณ์, ๒๐, ๒๔ พฤษภาคม ๒๕๔๕, ๒๔ กรกฎาคม ๒๕๔๕, ๒๔ สิงหาคม ๒๕๔๕, ๑๐-๑๒, ๑๕-๒๐ กันยายน ๒๕๔๕.

^๗ ถาวร สุวรรณไตร. สมาชิกกลุ่มวนเกษตรบ้านหลุมมะขาม, สัมภาษณ์, ๒๐, ๒๔ พฤษภาคม ๒๕๔๕, ๒๔ กรกฎาคม ๒๕๔๕, ๒๔ สิงหาคม ๒๕๔๕, ๑๐-๑๒, ๑๕-๒๐ กันยายน ๒๕๔๕.

ก็เราจะได้จัดการมัน ซึ่งตอนนั้นผมเริ่มฟังผู้ใหญ่พูดรู้เรื่องมากขึ้น (โสภณ ชูตแก้ว, สัมภาษณ์)^๔

อืม...มันจริงนะปลูกไม้มีอยู่มีกินมีใช้ ก็เลยได้มาคุยกับกลุ่มว่าน่าจะได้มาทำ ๑ งาน ๑๐๐ ชนิด ปีแรกในชุมชนมีผมและพี่วินัยที่เริ่มทำ นอกนั้นก็ยังไม่มีการทำ หรือคนที่ไม่ไปเรียนรู้ด้วยกันเขาก็ยังไม่ทำ ก็เลยตัดสินใจมาทำแต่ผมก็ไม่ได้ทำแบบนี้อย่างเดียวนะ ผักผมก็ปลูก ส่วนที่ยังปลูกขายผมก็ยังปลูกอยู่ เพียงแต่ผมไม่ได้ทำเองมีลูกชายทำ ส่วนผมทำไว้กินอย่างเดียว (ประมาณปี ๒๕๔๘ ผมเข้าร่วมโครงการหนึ่งงานหนึ่งร้อยชนิด ผมทำกินอย่างเดียวไม่ได้ทำขาย)...ผู้ใหญ่วิบูลย์เคยพูด “อะไรที่คิดว่าดีก็สู้ไม่ป่า สู้ยางนา สู้ตะเคียน ไม่ได้หรอก มันเป็นหลักประกันให้เรา” แล้วเราก็ได้เห็นของผู้ใหญ่ด้วย เขาก็ว่าต้นนี้ปลูกปีอะไร มีต้นตะเคียนต้นหนึ่งอายุ ๑๗ ปี ถ้าแปรรูปออกมาเป็นไม้วงกบได้ตั้งหลายตัว ตัวหนึ่งตั้ง ๒๐๐-๓๐๐ บาท คำนวณดูแล้วต้นหนึ่งก็ตกประมาณ ๒๐,๐๐๐ บาท ก็เลยนึกในใจว่า...โฮ...มันจริงด้วย (ถาวร สุวรรณไตร, สัมภาษณ์)^๕

๕. จิตสำนึกที่วิพากษ์ เมื่อเกษตรกรได้ผ่านกระบวนการเรียนรู้ในระดับหนึ่งจะเป็นผู้ที่สามารถคิด วิเคราะห์แยกเหตุและผลเรื่องราว ที่อยู่รอบตัวได้ พร้อมทั้งมีการศึกษาค้นคว้าเรียนรู้ตลอดเวลา ความรู้ที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้ก่อเกิดเป็นพลังอำนาจให้แก่ตนเอง เนื่องจากเป็นความรู้ที่ได้มาจากการเรียนรู้ถูกฝึก การทดลอง การลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง จึงทำให้สามารถถ่ายทอดความรู้ให้กับผู้อื่นและก่อให้เกิดเป็นความภาคภูมิใจในตนเอง และได้รับความรู้ที่มาจากวิพากษ์ในแง่มุมต่างกันซึ่งเป็นความรู้ที่สามารถปลดปล่อยตนเองจากความคิดที่ครอบงำก่อนหน้านี้ได้ในที่สุด

^๔ โสภณ ชูตแก้ว, สมาชิกกลุ่มวนเกษตรบ้านหลุมมะขาม, สัมภาษณ์, ๒๐, ๒๔ พฤษภาคม ๒๕๔๙, ๒๔ กรกฎาคม ๒๕๔๙, ๒๔ สิงหาคม ๒๕๔๙, ๑๐-๑๒, ๑๙-๒๐ กันยายน ๒๕๔๙.

^๕ ถาวร สุวรรณไตร, สมาชิกกลุ่มวนเกษตรบ้านหลุมมะขาม, สัมภาษณ์, ๒๐, ๒๔ พฤษภาคม ๒๕๔๙, ๒๔ กรกฎาคม ๒๕๔๙, ๒๔ สิงหาคม ๒๕๔๙, ๑๐-๑๒, ๑๙-๒๐ กันยายน ๒๕๔๙.